

KNIHOVNA ZEDNÁŘSKÉHO SPOLKU A LÓŽE HARMONIE

Luboš Antonín – Eva Lachmanová

Library of the Masonic society and lodge Harmonie

Abstract: Library HARMONIE was created by activity one of the same Masonic association founded in Prague in 1870. Its scope, but also its content composition, the library HARMONIE after the floods of 2002, which significantly damaged the library of the Grand Lodge of the Czech Republic, our most important book fund for the study of Czech and Central European Freemasonry late 19th and first half of the 20th century. As part of the funds of the National Museum presents HARMONIE significantly homogenous unit consisting almost exclusively Masonic literature issued since the eighteenth century to the thirties of the twentieth century and is an important source of knowledge, not only for the German-speaking lodges in the Czech Republic, but also many lodges in Germany, especially in Saxony. Our contribution aims based on a survey of the library HARMONIE give a representation of its occurrence in the context of the demise of Freemasonry as Emperor Francis II. and attempts on his recovery, which in 1870 led to the emergence of HARMONIE, the first Masonic Association, which can be associated with the history of modern and contemporary Freemasonry in our country. This article contains analysis of the provenance of the library and descriptions of books and manuscripts, selected with a view to clarifying the Masonic symbolism, which despite its historical significance is wider public still too unknown.

Keywords: Masonic literature – Masonry in Bohemia and Germany – Masonic libraries – German-speaking lodges in the Czech Republic – Christian Jahn – Johannes Urzidil

Knižní fond *HARMONIE* vznikl činností stejnojmenného zednářského spolku založeného v Praze v roce 1870. Není dosud zcela objasněno, za jakých okolností se tato lóžová knihovna ocitla ve fondech Knihovny Národního muzea. V Archivu Národního muzea se však nachází seznam knih, který je součástí darovacího protokolu sepsaného 20. března 1941 s Antonínem Dolenským, vrchním knihovníkem Knihovny Národního muzea. Tento seznam je do značné míry shodný s knihami uváděnými v přírůstkovém seznamu *HARMONIE* vytvořeném již v roce 1941. Knihovna byla ochuzena známým okultistou dr. Arvédem Smíchovským, který pro velitele pražské centrály Sicherheitsdienstu Waltera Jacobiho (1909–1947) zpracovával zednářské knihovny a písemnosti, o některé rukopisy, které měly kompromitovat E. Beneše.¹ Další část rukopisů, především lóžových přednášek, seznamů členů, katechismů a rituálů, je uložena v Archivu Národního muzea.² Není však dosud objasněno, jak Antonín Dolenský k těmto knihám přišel. Nejčastěji se uvažuje o tom, že se jedná o knihy, které shromáždil ředitel Knihovny Národního muzea a první profesionálně školený český historik svobodného zednářství Josef Volf, který neočekávaně zemřel 12. května 1937 v pouhých 59 letech.

Knihovna *HARMONIE* obsahuje 942 bibliografických jednotek. Svým rozsahem, ale především svojí obsahovou skladbou je knihovna *HARMONIE* po povodních z roku 2002, které výrazně poškodily knihovnu Veliké lóže Čes-

ké republiky, naším nejvýznamnějším knižním fondem pro studium českého a středoevropského svobodného zednářství konce 19. a prvé poloviny 20. století. Knihovna *HARMONIE* je výrazně homogenní celek, tvořený téměř výhradně literaturou zednářskou vydávanou od osmnáctého století po třicátá léta století dvacátého. Je důležitým pramenem nejen k poznání německy mluvících lóží v Čechách, ale i řady lóží v Německu, především pak v Sasku. Zdejší legálně působící zednářské lóže vydatně podporovaly činnost „nepolitických sdružení“, jak se podle policejní registrace nazývaly zednářské kroužky v Předlitavsku v době zákazu svobodného zednářství.

Na knihovnu *HARMONIE* upozornil archivář a knihovník Veliké lóže Československé PhDr. Karel Černý ve svém příspěvku *Die Freimaurerbibliothek der Loge „Harmonia“ (!)* v rakouském sborníku *QUATUOR-CORONATI-BERICHTE* v roce 1995.³ Některé z knih a drobných tisků z knihovny *HARMONIE* byly vystaveny na výstavě *Svobodní zednáři v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* uspořádané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích ve dnech 26. 10. 2002–31. 3. 2003. Náš příspěvek si klade za cíl na základě průzkumu knihovny *HARMONIE* podat obraz pokusů o obnovu svobodného zednářství, které v roce 1870 vyústily ve vznik *HARMONIE*, prvního zednářského spolku, který můžeme spojovat s historií moderního a současného zednářství u nás. Součástí příspěvku je provenienční rozbor

¹ NOVOTNÝ, Miloslav. *Knihovna Národního muzea 1818–1948*. Praha 1949.

² LATOMICA, 49, 50.

³ ČERNÝ, Karel. *Die Freimaurerbibliothek der Loge „Harmonia“*. In *Quatuor coronati berichte. Čeští bratři bojovali proti nacistům*. Heft nr. 15 (1995), Wien 1995, s. 192–193.

knihovny a popis tisků a rukopisů, vybraných se zřetelem na objasnění zednářské symboliky, která i přes svůj historický význam není širší odborné veřejnosti dosud příliš známa.

Nejstarší tradice svobodného zednářství v Čechách a na Moravě

Svobodné zednářství má v českých zemích dlouhou tradici, sahající do čtyřicátých let 18. století. K vrcholnému rozkvětu řádu došlo za vlády Josefa II. a jeho bratra Leopolda II. v osmdesátých a na počátku devadesátých let 18. století. V roce 1794 došlo k uspání lóží v souvislosti s obavami z šíření revolučních myšlenek z Francie. Legální činnost zednářských lóží v Rakousku a v Čechách byla obnovena až po skončení 1. světové války.

Svobodní zednáři stáli u zrodu a rozvoje řady moderních vědeckých a kulturních institucí v zemi: České královské společnosti nauk, Českého technického učení, Národního muzea v Praze i Moravského zemského muzea v Brně. Chloubou zednářského filantropismu v habsburských zemích byl sirotčinec sv. Jana Křtitele, zřízený společným úsilím zednářských lóží v Praze. Bratři z pražské lóže *U devíti hvězd* založili čtvrtý nejstarší ústav pro hluchoněmé na světě, který trvá nepřetržitě od roku 1786 dodnes jako škola pro neslyšící v Holečkově ulici pod Petřínem. Členy zednářských lóží byli i významní herci Nostického divadla, v neposlední řadě se na seznamu členů lóží objevují nakladatelé a tiskaři, kteří zpravidla také tiskli seznamy lóží a drobnou zednářskou literaturu. Té věnoval svoji pozornost Josef Volf v článku *Zednářské tisky v Čechách v XVIII. a XX. století*, otištěném v *Typografii* v roce 1929. Volf si všimá výzdoby tisků, která v duchu rokoka užívá viněty: „na místo laškujících bůžků lásky nastupují tu však zednářské symboly: slunce, zdroj světla i života, jež zapuzuje tmy pověry, věda a umění v podobě bohyň krásy, sloupy celé i zprerážené, ovinuté břečtanem, krychle otesané i hrubé s andilkem, majícím dlátko v ruce a pod.“ Zednářské tisky mají v té době u nás rozdílnou typografickou úroveň. Podle Volfa jsou nejlépe vypraveny členské seznamy, nejhůře tisky dějepisné. Zvláštní pozornost zasluhují graficky výpravné zednářské diplomy, udílené při dosažení vyšších stupňů nebo sloužících jako ověřovací listiny při cestách do ciziny. Zpravidla na nich pracovali rytci Berka nebo Baltzer, pravidelně je součástí jejich výzdoby český lev.⁴

Prosazování reformních a osvícenských myšlenek uvnitř monarchie nebylo možné bez opory byrokratického aparátu. Řada vysokých státních a světských i církevních vrchnostenských úředníků se znala navzájem ze schůzek v lóžích. Zednáři, vzdělaní vrchnostensští úředníci, prosazovali hospodářské reformy a jejich služeb využívali aristokraté – zednáři, majitelé velkých manufaktur či přímo zakladatelé našich prvních průmyslových podniků (Salm-Reifferscheidtové, Valdštejnové, Dietrichsteinové a další). Po smrti Leopolda II. a propuknutí Velké francouzské revoluce zlatá doba zednářství v habsburské monarchii končí a lóže svoji činnost dobrovolně ukončují.

Rozptýlení a ztráta zednářských památek po skončení činnosti zednářských lóží

Základní prací, ze které vycházejí všichni autoři, kteří o historii zednářství v dědičných zemích píší, je rozsáhlá publikace *Die Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, kterou v letech 1890–1899 vydal Ludvík Aigner, zvaný Abafi (1840–1909). Abafi, nakladatelský knihkupec, byl v roce 1870 přijat do lóže *Matyáš Korvín* v Budapešti a získal přístup do archivu hrabat Festeticsů na zámku Dégh. Zde bylo uloženo zhruba na 10 000 archů dokumentů k dějinám svobodného zednářství, které do Uher z Rakouska a Čech odvezl František Xaver Adam von Aigner. Nemáme doloženo, zda tento kapitán rakouské infanterie, narozený roku 1751, byl předkem výše zmíněného stejnojmenného, o sto let mladšího historika svobodného zednářství. František Xaver von Aigner v roce 1791 obdržel pověření od pražské zednářské prefektury zříditi v Uhrách zednářskou organizaci tzv. striktní observance a se souhlasem císaře Leopolda II. založil v Pešti lóže *U sedmi hvězd* a *Jednota*. Po smrti císaře Leopolda II. a na základě protizednářské kampaně v souvislosti se vzplanutím Velké francouzské revoluce odvezl Aigner roce 1794 archiv pražských zednářských lóží, který mu předal hrabě Sweerts, do bezpečí do Uher. Dokumenty, které obsahovaly vedle zednářských listin i doklady rozekruciacíků a asijských bratří, však v roce 1805 prodal za 300 zlatých osobní renty pro svoji ženu a děti Antonínu hraběti Festeticsovi. Noví majitelé zpravidla bádání v tomto archivu neumožňovali, s výjimkou Abafiho.⁵

Ukončení činnosti lóží neznamenal ještě radikální rozchod se zednářskými myšlenkami. Napoleonovy úspěchy a dočasné „spojenectví“, které si vynutil na Habsburcích, podnítily v roce 1811 k pokusu o obnovení pražské lóže Josefa hraběte Auersperga (1767–1829). Avšak po té, co byl ve Vídni policejním zásahem zmařen pokus Františka Josefa knížete Dietrichsteina o obnovení zednářské lóže v sídelním městě, byl Auersperg přeložen z Prahy do Brna. Tam se plně zapojil do činnosti místních osvícenských kruhů, angažoval se v Moravské hospodářské společnosti a usiloval o založení muzea na Moravě. Když v roce 1815 odešel Auersperg ze všech svých úředních funkcí, usadil se na panství svého syna v Hartenberku (Hřebeny u Sokolova), kam přivezl i svoji cennou knihovnu. Její část daroval v roce 1818 do Františkova muzea v Brně, zbytek byl po jeho smrti rozptýlen v dražbách. Z jeho knihovny se v Moravské zemské knihovně zachoval zajímavý fond zednářské literatury. Jedná se o dar Antonína Endsmanna, rytíře z Ronova, který tuto sbírku získal při dražbě knihovny hraběte Karla Josefa hraběte Auersperga. V roce 1908 vydal její soupis Moriz Grolig.⁶ Sbíraním pramenů a listin k sepsání dějin svobodného zednářství na Moravě se zabýval i historik a kustod Františkova muzea v Brně Moriz Trapp (1825–1895).

Část materiálů týkající se svobodného zednářství v Brně otiskl v roce 1927 časopis německých zednářů *LATOMIA*.⁷ V knihovně *HARMONIE* se nachází Trappova práce *Die Brünnner Freimaurermadaille*, vydaná v roce 1917 v Lipsku.

⁴ VOLF, Josef. Zednářské tisky v Čechách v XVIII. a XX. století. *Typografia* 36 (1929), s. 57–63.

⁵ O Aignerovi: *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei, Dritte, völlig umgearbeitet... Auflage von Lenning's Encyclopädie der Freimaurerei*. Erster Band, Leipzig 1900, s. 13–14.

⁶ GRODIG, M. *Die Freimaurer Bibliothek in der Maehrischen Landesbibliothek in Bruenn*. Wien 1908.

⁷ TRAPP, Bruno Mauritz. Beiträge zur Geschichte der Freimaurerei in Brünn. *Latomia*, 50. Jahrgang, Heft 10, 11, 12, s. 138–141, 155–157, 165–173, Leipzig 1927.

Jen skromné zbytky se zachovaly z knihovny Šebastiána Františka Josefa hraběte Kinigla (1720–1783), kterou měl na svém zámku v Bezděkově. Na základě guberniálního nařízení necelé tři neděle po manželově smrti začala vdova po hraběti s jejím rozprodejem. Okresní muzeum v Klatovech dodnes vlastní zhruba pětadvacet knih, zpravidla vázaných v kůži a zdobených heraldickým supralibros. Další Kiniglovy knihy sporadicky nacházíme v Knihovně Národního muzea, v zámeckých knihovnách Kvasiny, Lesná u Tachova či v zámecké knihovně Loučeň.⁸

Podobně se po smrti Ignáce Borna, ikonické postavy středoevropského svobodného zednářství, ocitla v dražbě ve Vídni i jeho knihovna. Soupis knihovny, uváděný v aukčním katalogu, již ale žádné explicitně zednářské tisky neobsahuje, patrně včas skončily v knihovnách Bornových zednářských bratří.⁹

Také o zakladateli Národního muzea, Kašparu Mariovi hraběti Šternberkovi, se traduje, že byl členem zednářské lóže. V publikaci vydané u příležitosti výstavy *Kašpar M. hrabě Sternberg, přírodovědec a zakladatel Národního muzea* se uvádí, že „Šternberk vstoupil ze zvědavosti do řezenské lóže svobodných zednářů, přestože se vyhnul obvyklým tajným zasvěcujícím rituálům, které považoval za zneuctvující...“¹⁰ Ve svobodném zednářství zasvěcovací rituál tvoří samu podstatu příslušnosti k řádu, a proto se nezdá pravděpodobné, že by Šternberk, pokud nebyl řádně iniciován, mohl být něčím více než pouhým sympatizantem hnutí, ve kterém měl řadu osobních přátel, a mohl se podílet na činnostech, v jejichž pozadí stáli zednáři.¹¹ Pozoruhodným epilogem Šternberkova nedoloženého zednářství je téměř detektivní záhada spojená se stěhováním rodové šternberské knihovny z muzea v Radnicích na zámek Český Šternberk v devadesátých letech minulého století. Tehdy po rozebrání původních historických knižních skříní našli pracovníci oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea tajnou schránku, obsahující několik cenných zednářských, iluminátských a martinistických tisků.

I když v 18. století bylo svobodné zednářství otevřeno i učencům, úředníkům a finančníkům, vůdčí role připadla příslušníkům šlechty.¹² Řada zámeckých knihoven proto také obsahuje cennou zednářskou literaturu. Platí to zvláště o velkých knihovnách encyklopedického charakteru, jaké nalézáme na zámcích v Kynžvartě, na Českém Krumlově či na hradě Křivoklátě. V rámci knihoven ve vlastnictví Národního památkového ústavu se setkáváme s pozoruhodnými celky zednářské literatury v bývalé valdštejnské knihovně ze zámku Duchcov, od počátku 20. století umístěné na zámku v Mnichově Hradišti, nebo na zámku původně patřícímu rodu Salm-Reifferscheidtů v Rájci nad Svitavou. Zednářské

aktivity příslušníků tohoto rodu jsou dokumentovány i v jejich rodinném archivu uloženém v Moravském zemském archivu. Ze soukromých, restituovaných knihoven vyniká kolovratská knihovna v Rychnově nad Kněžnou. Ze zámeckých knihoven ve správě oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea lze za zajímavou považovat bývalou thunovskou knihovnu v Klášterci nad Ohří, která obsahuje množství polemických brožur vztahujících se k vydání tzv. zednářského patentu Josefem II. nebo dietrichsteinskou knihovnu ze zámku v Lipníku nad Bečvou. Masonica z konce 19. a poloviny 20. století nacházíme i v knihovně hrabata Coudenhove-Calergi ze zámku v Poběžovicích. Zednářské tisky a knihy o zednářství se vyskytují i v řadě dalších zámeckých knihoven.¹³

I po zániku činnosti zednářských lóží se setkáváme s osvícensky uvažujícími šlechtici, kteří uskutečňují v praxi ideály, jež byly diskutovány v lóžích. Na druhou stranu tím, jak šlechta ztrácela své hospodářské pozice, začala se více obracet do minulosti. Svůj pocit legitimacy upevňovala lojalitou k trůnu a církvi, a proto pro ni zednářství ztratilo přitažlivost.

Vznik „nepolitického spolku“ Harmonie

Určité oživení zájmu o svobodné zednářství přinesl revoluční rok 1848. Na podzim toho roku vyzval účetní zbraslavského cukrovaru Arnošt Rudolf Kaempf v denních listech všechny tehdy žijící zednáře ke vzájemné poradě o založení lóže, jejímiž členy by mohli být příslušníci zahraničních lóží i „hledající“, kteří ještě nebyli do zednářství zasvěceni. Arnošt Rudolf Kaempf koncipoval pro zemské prezidium žádost o povolení k založení nové zednářské lóže v Praze. Guberniální viceprezident Karl svobodný pán von Mecséry de Tsoor proti založení lóže v Praze osobně nic nenamítal, ale zřízení zednářské lóže v Praze by se muselo uskutečnit podle spolkového zákona, který vyžadoval dozor vládních orgánů při schůzích lóží. Představa přítomnosti policejního úředníka při práci lóže nebyla žadatelům po chuti a pokus o opětovné obnovení činnosti zednářů v Praze tím skončil.¹⁴

Když po roce 1867 mohlo dojít k většímu rozvinutí spolkové činnosti, využil této příležitosti německý zednář Christian Jahn (1817–1894), který v Praze pracoval jako ředitel plynárny. Jahn byl v roce 1844 přijat do zednářské lóže *Zu den drei Schwerten und Asträa zur grünenden Raute* v Drážďanech, v roce 1854 se stal deputovaným mistrem lóže. Proto byl navržen na schůzi, které se 1. 8. 1869 na Žofíně zúčastnili další němečtí zednáři, na post stoličního mistra nové, pražské lóže. Jahn odeslal na místodržitelství žádost o reaktivování lóže *Zur Wahrheit und Einigkeit*.¹⁵ Podobně jako v předchozích případech, povolení ztroskotalo na poža-

⁸ VOLF, Josef. Küniglové a jejich knihovna. *Český bibliofil*, 1933, Sv. 5, s. 5–14.

⁹ *Catalogus bibliothecae Bornianae, publica auctione vendetur die 10 Novembris 1791*. Mane ab hora 9. a 12., a meridie 3. ad 6. In der Spiegelgasse vom Versatzamtsgebäude über Nr. 1368 die Stiege rechts im ersten Stock. Vienna MDCCCLXXXI.

¹⁰ ANGERER, Birgit. *Řezno na přelomu 18. a 19. století – od města říšských sněmů k bavorskému krajskému městu*. In Kašpar M. hrabě Sternberg, přírodovědec a zakladatel Národního muzea, Praha 1998, s. 63–64.

¹¹ ANTONÍN, Luboš. Kašpar M. Sternberg a role svobodného zednářství v utváření středoevropské společnosti pozdního osvícenství. In *Muzejní a vlastivědná práce 37. Časopis společnosti přátel starožitností*. Roč. 107, č. 3 (1999), s. 142–154.

¹² PODŠKUBKA, Jan. *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*. Praha: Národní knihovna ČR, 2004, s. 44.

¹³ ANTONÍN, Luboš. *Moudrost, síla, krása. Zednářské tisky ze zámeckých knihoven České republiky*. Praha: Národní knihovna ČR, 2003.

¹⁴ VOLF, Josef. *Pokusy o obnovení svobodného zednářství v Čechách v letech 1848–1914. (Comment on s'essayait à restaurer la franc-maçonnerie dans la Bohème en 1848–1914)*. Praha: Královská česká společnost nauk. 1934, s. 1–6.

¹⁵ JAHN, Christian Friedrich Augustin. *Sammt Genossen bitten um gnaedigste Bewilligung zur Reactivirung der fruerehen Prager Freimaurerloge „Zur Wahrheit und Einigkeit“*. Prag: Heinrich, 1870. Knihovna Národního muzea, Harmonie 590.

pravku přítomnosti zástupce státu na lóžových pracích, a tak nakonec v roce 1870 dochází k ustanovení „nepolitického spolku“ *HARMONIE*, v jehož čele Jahn stál od roku 1870 až do své smrti v roce 1894. V knihovně *HARMONIE* lze nalézt tisky s osobním věnováním Jahnovi i další doklady úcty, které zakladatel *HARMONIE* v kruhu bratří, ale i mezi saskými zednáři, požíval. V roce 1880 předkládají Antonín Steiner, společník firmy L. Merlet a spol. na Senovážném náměstí, Josef Fillén, továrník v Karlíně a Josef Pereles, obchodník v Praze, policejnímu ředitelství nové stanovy *Geselligkeits-Verein „Harmonie“*, které byly nakonec 26. června 1880 schváleny místodržitelstvím. Takto legalizovaná *HARMONIE* ovšem pracovala tzv. „pod širým nebem“ to znamená, že se její členové scházeli k nerituálním schůzkám, zpravidla v proslulém hotelu U Modré hvězdy, na jehož místě dnes stojí budova Státní banky.¹⁶ Vlastní chrám, ve kterém by prováděli rituální práce, bratři neměli a jezdili jako hosté na rituální práce zahraničních lóží.

Protože však v Uhrách zákaz činnosti lóží již neplatil, postupně se stalo zvykem pro vídeňské zednáře vytvářet pohraniční lóže, které pracovaly na území Uher v Bratislavě nebo v Neudorfu, tedy v blízkosti Vídně. Zednáři z Prahy a ze Sudet spíše dávali přednost pracím na půdě řádně ustanovených lóží v sousedních německých zemích, jakými byly lóže *Friedrich August zu den drei Zirkeln* v Žitavě, lóže *Zu den drei Schwerten und Asträa zur grünenden Raute* v Drážďanech, lóže *Archimedes zu den drei Reissbretern* v Altenburku či lóže *Zum Morgenstern* v Hofu.

Bohaté vztahy měla *HARMONIE* od samého počátku s lóží *Archimedes zu den drei Reissbretern* v Altenburku. V roce 1823 do lóže *Archimedes* vstoupil tajný rada Karl Back (1799–1869), plodný autor příležitostných zednářských textů, kterému se dostalo čestného členství v celkem 17 (!) jiných zednářských lóžích.¹⁷ V knihovně *HARMONIE* najdeme jeho slavnostní proslovy, příležitostné zednářské básně i instruktážní texty. K pětadvacátému výročí trvání *HARMONIE* vyšel v Altenburku tisk *Feier des 25 jährigen Bestandes des Br. – Kreises „Harmonie“ in Prag*.¹⁸ V Altenburku také vydal v roce 1903 svoji knihu *Aus diaspora...* český právník a univerzitní profesor Jaromír Hanel (1847–1910). Hanel byl jedním z nejhrolivějších členů *HARMONIE*, současně byl i členem lóže *Archimedes zu den drei Reissbrettern* v Altenburku. Tehdy měla tato lóže *úctyhodný počet okolo 280 členů, mnoho z nich bylo jistě „přespolních“ podobně jako Hanel*.

Podle Josefa Volfa se Hanel snažil „šířiti pravé zednářské ideje mezi bratry... chtěl míti *HARMONII* uchráněnou ode vši politiky a od náboženských rozmíšek. Kvas doby a vzrůstající sebevědomí národa českého nebyly však starému zednářskému směru příznivými, a tak se stalo, že se ocitl Hanel se svými ušlechtilými zednářskými názory mimoděk v opozici s českým veřejným míněním, čehož velice litoval, aniž by se však byl novým poměrům a starým ideálům národa českého dovedl více přizpůsobiti. V kroužku zachovávala se přísně mlčenlivost, a tak se úřady o vnitřní činnosti *HARMONIE* skoro ničeho nedověděly...“¹⁹

Vedle čtyřiačtyřiceti zednářských proslovů obsahuje Hanelova kniha i stručný přehled dějin zednářství v Čechách, patrně první pokus o studii historie svobodného zednářství vycházející z řad samotných zednářů u nás. Jaromír Hanel se ujal vedení *HARMONIE* v roce 1894 a vedl ji až do roku 1909, kdy došlo ke sloučení *HARMONIE* s dalším pražským zednářským spolkem *AMITITIA* a vytvoření první pražské „Grenzloge“ *HIRAM*, pracující v Bratislavě. I když lóže měla své oficiální sídlo v Bratislavě, bratři se scházeli v pražském bytě MUDr. Alfreda Baštyře.

Vliv Saského zednářství v Čechách před 1. světovou válkou

Lóže *Archimedes zu den drei Reissbretern* v Altenburku samozřejmě nebyla jedinou saskou lóží, na kterou se bratři z Čech orientovali, i když její vliv měl dlouhodobý charakter. Můžeme tak usuzovat ze zpráv o činnosti této lóže, zachovaných ve fondu *HARMONIE*, kde ve zprávě za období let 1912–1925 je i zpráva o činnosti „bratrských kroužků“, uváděných jako „*Brudervereine in Schmoelln, Goessnitz, Eisenberg, Kahla, Meuselwitz und Prag*“ (!).

Svobodné zednářství již jednou přišlo ze Saska do Čech, a to v době války o dědictví rakouské. Když 7. listopadu 1741 vtrhli do Čech Sasové, velel jim Friedrich August hrabě Rutowski (1702–1764), který v roce 1738 založil lóži *Aux trois Aigles blancs* v Drážďanech a podílel se rovněž na zakládání dalších lóží, např. *Aux trois Glaves d’Or* a *Aux trois Cygnes*. Roku 1741 byl zvolen velmistrem pro oblast Horního Saska. Rutowski a jeho důstojníci patrně na obsazeném českém území zakládali lóže tvořené těmi, kdo odpadli od Marie Terezie. Vliv Saska na zednářství v Čechách se projevil ale i o sto let později, kdy byly položeny základy moderního svobodného zednářství, na kterých zednářství v Česku stojí vlastně dodnes.

K nejpoutavějším zednářským alegorickým vyobrazením, která můžeme v knihovně *HARMONIE* spatřit, patří litografovaná obálka zpěvníku z roku 1848 drážďanské lóže *Zum goldenen Apfel*, založené v roce 1776 Johannem Samuelem Petermannem (1747–1811), pastorem obce českých exulantů v Drážďanech. Další drážďanská slavná lóže, *Zu den drei Schwerten*, se pyšní tím, že na žádost jejího člena Christiana Gottfrieda Koernerera napsal v létě roku 1785 Friedrich Schiller pro její slavnostní zednářskou tabuli Ódu na radost. Na vývoj zednářství v Čechách měla značný vliv drážďanská lóže, která vznikla v roce 1831 sloučením lóže *Asträa zur grünenden Rautes* s lóží *Zu den drei Schwerten* a působila pod zdvojeným názvem *Loge Zu den drei Schwertern und Asträa zur grünenden Raute*. V knihovně *HARMONIE* se nachází několik prací jejího dlouholetého stoličního mistra Theodora Winklera (1775–1856), čestného občana Drážďan, spisovatele, operního režiséra a divadelního intendanty. Jejím členem byl i zakladatel *HARMONIE*, Christian Jahn. Ten v roce 1870 v korespondenci s rakouským ministerstvem zahraničí uvádí, že je dlouholetým členem zmiňované dráž-

¹⁶ VOLF, Josef. Přehled svob. Zednářství v Čechách od roku 1848 až do převratu. *Česká revue XIV/1921*, s. 292–297, 337–347.

¹⁷ *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei, Dritte, völlig umgearbeitet... Auflage von Lennings Encyclopädie der Freimaurerei*. Erster Band, Leipzig 1900, s. 63.

¹⁸ *Feier des 25jährigen Bestandes des Br.-Kreißes „Harmonie“ in Prag: abgehalten am 24. März 1895*.

¹⁹ VOLF, Josef. Přehled svob. Zednářství v Čechách od roku 1848 až do převratu. *Česká revue XIV/1921*, s. 339–340.

ďanské lóže, po patnáct let jejím úředníkem a nakonec pět let stoličným mistrem.²⁰ Během policejního vyšetřování prováděného v roce 1855 se ukázalo, že Karel Alois Laube, lékárník v Litoměřicích, byl skoro deset let v písemném styku se stoličným mistrem drážďanské lóže *Zu den drei Schwerten und Asträa zur grünenden Raute* Winklerem, než byl do lóže v roce 1840 přijat. Spolu s ním byli zároveň přijati továrník František Zabel z Mikulášovic a pravděpodobně také patrně lékař Dr. Vincent Weber a lékárník Czerny z Moravské Třebové.²¹ V knihovně *HARMONIE* také nacházíme brožurku vydanou u příležitosti výročí 150 let založení drážďanské lóže *Zu den drei Schwerten und Asträa zur grünenden Raute* z roku 1890, které nese vlastnický vpisek Karla Duschenese, majitele parního mlýna v Knovízi u Slaného, jež nacházíme na nedatovaném strojopisném seznamu lóže *HARMONIE* uloženém v několika exemplářích v této lóžové knihovně. Téměř výlučná orientace na Sasko končí až v roce 1909, kdy se pražští zednáři po vzoru vídeňských bratří odhodlali k založení pohraniční lóže *Hiram zu den drei Sternen* se sídlem v Bratislavě.

Provenienční rozbor knihovny

Většina knih lóžové knihovny *HARMONIE* nese rukopisnou historickou signaturu a jsou označeny lóžovým razítkem. Ve starším období užívala *HARMONIE* k označení svých knih malé razítko s motivem sfingy. Po vzniku ČSR, kdy se *HARMONIE* transformovala v řádnou a dokonalou lóži, začala své knihy označovat kulatým razítkem, v jehož středu je kružidlo a po obvodu nápis „*HARMONIE ORIENT PRAG*“.

Nejstarší vlastnické vpisky v knihách *HARMONIE* pocházejí již z poloviny 19. století a jedná se patrně o již výše zmiňované bratry ze saských lóží, o kterých nám není bohužel nic bližšího známo. Nacházíme mezi nimi například vpisek „*Karl Herrnritt 15. Octbr 1853*“. Polemické tisky z konce 18. století, které odrážejí napětí, jež panovalo mezi radikálně osvícensky orientovanými ilumináty a ke spirituální alchymii tíhnoucími neorozezkruciány, nesou často razítko „*Schlosz*“, ze kterého není zřejmé, zda se jedná o jméno, nebo neúplné místní označení. Jedním z nejstarších lóžových razítek na našem území je jednoduché oválné razítko s úhelnicí a kružidlem a písmeny WE, které patřilo vídeňské lóži *Zur wahren Eintracht*. Tato lóže také tři roky vydávala zednářský čtvrtletník *Journal für Freimaurer*, jedno z jeho čísel s lóžovým razítkem nacházíme i v knihovně *HARMONIE*. Razítko lóžové stuttgartské knihovny *BIBLIOTHEK der /loge/ zu den 3 Cedern* je otištěno na titulním listu publikace *Nachricht von des berühmten Cagliostro Aufenthalte in Mitau im Jahr 1779 und von dessen dortigen magischen Operationen* vydané u Friedricha Nicolaie v Berlíně v roce 1787. Autorem zprávy je Charlotta Elisabeth Konstantia von Recke (1754–1833), známá německá spisovatelka a přítelkyně Goetha, Friedricha Gottlieba Klopstocka a především osvícence a vydavatele zednářských a rozezkruciánských knih Friedricha Nicolaie (1733–1811). Původně byla

Cagliostrovou obdivovatelkou, její pozdější slavné odhalení Cagliostrova „šarlatánství“ jí přineslo věhlas v evropských literárních kruzích a později i penzi od carevny Kateřiny II.

Z přibližně devadesáti členů uváděných na *MITGLIEDER-LISTE DES BR.-KREISES „HARMONIE“* v Praze k roku 1880 se k nejčastějším vlastnickým vpiskům řadí rukopisný vpisec pražského obchodníka Oscara Sterna i jeho exlibris, na kterém je vyobrazen zahradní altán a pod nápisem „*Ex Libris Oscar Stern*“ je drobné vyobrazení houslí a notového záznamu. Z dalších členů uvedených na seznamu je v knihovně svými vpisky zastoupen Anton Kutschera, který vedle rukopisných vpisků používal i razítko „*Anton Kutschera, Prag Wenzelsplatz Nr. 34 n.*“ Toto razítko nese cenný zednářský tisk *Sarsena oder der vollkommene Baumeister, enthaltend die Geschichte und Entstehung des Freymaurerordens und die versiedenen Meynungendarüber, was er in unsern Zeiten seyn könnte...* Karla Friedricha Eberse (1770–1836). Spisy německých zednářských autorů Oswalda Marbacha, Wilhelma Arndta a Theodora Döringa nesou rukopisný vpisec „*E. J. Kraus*“. Mezi dalšími provenienčními znaky se nachází rukopisné vpisky „*Sigmund Parille*“ a oválné razítko „*Sigmund Parille PRAG*“ či vpisec „*Ing. Hugo Gans*“ a razítko „*ING. CHEM. HUGO GANS PRAG, DUŠNÍ UL. 3*“. Z roku 1913 pochází ex libris Bertholda Steinera vytvořené Alfredem Coosmannem (1870–1951). Rukopisné věnování „*Dr.: br.: Falkenau věnuje překladatel 26./n 32. Dr. Tichý*“ nás informuje o tom, že pod pseudonymem Br.: Karol Warski, který do češtiny přeložil Lessingovy rozhovory pro zednáře *ERNST A FALK*, se skrývá velkopřemyslník JUDr. Ladislav Tichý, člen pražské lóže *Jan Amos Komenský*. Bankovnímu řediteli Ernstu Falkenauovi, který se v letech 1926–1929 stal stoličným mistrem *HARMONIE*, patří i vlastnoruční věnování německého pražského básníka Oskara Wienera (1873 až 1944 v Terezíně) na titulu jeho zednářského tisku *HAND IN HAND KETTENSPRÜCHE* vydaného u M. Schulze v Praze v roce 1926. Věnování bratru Falkenauovi ze 14. února 1929 nese rovněž dílko dalšího významného pražského německého básníka, Johanna Urzidila, a to na exempláři jeho knihy básní *Sturz der Verdammten*. Razítko „*JOHANNES URZIDIL*“ nese na titulním listu klasické dílo evropské teozofie, *Die grossen Eingeweihten* Edouarda Schurého, v autorizovaném překladu Marie Steinerové, které vyšlo v roce 1925 v nakladatelství Maxe Altmanna v Lipsku. Z kulturně-historického hlediska byl Johannes Urzidil (1896–1970) asi nejvýznamnější členem *HARMONIE*. Pražský rodák, básník, prozaik a esejista patřil spolu s Franzem Kafkou, Maxem Brodem, Franzem Werfelem, Egonem Erwinem Kischem a dalšími do uměleckého okruhu kavárny Arco. Od roku 1923 byl Urzidil členem *HARMONIE*, v roce 1925 se stal mistrem a v roce 1937 jejím stoličným mistrem. Jako erudovaný literát působil od roku 1935 v redakci zednářského časopisu *Die drei Ringe*, vydávaným Velikou lóží *Zu den drei Ringen*, sdružující německy mluvící lóže v ČSR. Na půdě *HARMONIE* měl Urzidil přednášku o Sókratovi či Lao-c'. Tu ostatně v roce 1925 i publikoval pod názvem *Tao-Teking und Freimaurerei*

²⁰ BRUEGEL, Ludwig. *Aus den Fruehzeit der oesterreichen Freimaurerei. 1848 bis 1869*. In Die Gegenwartsmaurerei. Festschrift der Grossloge von Wien anlaesslich des zehnjährigen Jubilaeums am 8. september 1928, herausgegeben von Eugen Lennhoff, Wien 1928 (Verlag der Wiener Freimaurer-Zeitung), s. 72.

²¹ VOLF, Josef. *Pokusy o obnovení svobodného zednářství v Čechách v letech 1848–1914. (Comment on s'essayait à restaurer la franc-maçonnerie dans la Boheme en 1848–1914)*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1934, s. 18.

v časopise německé zednářské velkolóže v ČSR.²² Mezi dalšími pracemi Urzidila nacházíme v knihovně *HARMONIE* i separát jeho eseje *Van Goghs soziale Poesie*.²³ Již během svých vysokoškolských studií se Urzidil věnoval Goethovi, roku 1932 věnoval tomuto vrcholnému německému spisovateli samostatnou monografii. Goethe, který na sklonku života vstoupil do zednářské lóže, patří spolu s Mozartem k hlavním postavám středoevropského zednářského pantheonu. Urzidilova monografie *Goethe in Böhmen* (Wien und Leipzig 1932), mapuje podrobně Goethovy návštěvy v Čechách. Celkem navštívil Goethe Čechy sedmnáctkrát a o řadě Goethových děl je známo, že vznikla na české půdě. Goethovi je věnována řada dalších děl, které v knihovně *HARMONIE* můžeme nalézt.

Obsahový rozbor knihovny

Většinu knih *HARMONIE* tvoří německé zednářské tisky z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Vedle německy psané literatury je zastoupena ještě literatura psaná v angličtině a francouzštině, výjimečně v některých slovanských jazycích. V ručně psaném katalogu se od signatury 907 mění rukopis pisatele a současně přibývá zápisů bohemikální zednářské literatury, která byla patrně začleněna na závěr fondu dodatečně. Ta se vyskytuje ojediněle i na předchozích stránkách. V naprosté většině jde o práce členů Veliké národní lóže československé.

Knihovna *HARMONIE* obsahuje řadu strojopisných rituálních textů, které byly používány přímo v praxi během setkání zednářské lóže. Zdá se, že *HARMONIE* pracovala podle tzv. Schröderova rituálu, který je dodnes velmi rozšířen v Německu. Komentář k tomuto rituálu pod názvem *Aus einer lehrlings-aufnahme-loge...* vydal tiskem zakladatel *HARMONIE* Christoph F. A. Jahn a v knihovně *HARMONIE* je pochopitelně zastoupen. Pro praktické užití jsou rituály napsány strojopisem a svázané v jakési „sešity“. Některé „rituální sešity“ jsou podepsány, bratři je měli u sebe podle potřeby, již přinášela funkce, kterou zastávali během rituálního setkání. Strukturu takového setkání popisuje Blahoslav Janeš (1926–2008) těmito slovy: „Zednářský rituál toho kterého ritu je při pracích v tomtéž stupni vždy stejný a je předepsán rituální knihou. Základní rituál sestává ze slavnostního vstupu do chrámu, po němž následuje prověření, zda je lóže v bezpečí a jsou-li všichni přítomní zednáři příslušného stupně. Hlavním úsekem práce je přednesení „kresby“ či „stavebního kamene“, nedlouhé přednášky na předem určené téma, po které následují připomínky ze strany přítomných. Rozprava nemá vést ke střetovým projevům a sám rituál přímo vylučuje diskuze o politice a náboženství, lépe řečeno o náboženských vyznáních. Následuje uzavření lóže, které je jakýmsi zrcadlovým obrazem části úvodní. Slavnostní odchod z lóže má být doprovázen určitými akty, kterými se rituální zážitky upevňují a utvrzují. Významnou roli při celém rituálu hraje volba vhodných hudebních vložek a doprovodů, která z celého jednání vytváří jedolnitý působivý

celek. Organizační zprávy a diskuzní rozhovory jsou v rituálu vyloučeny a mají své místo před ním nebo při následném společném stolování. Tím se dosahuje patřičného působení rituálu, přičemž je každému ponechána individuální svoboda pojetí přednesených myšlenek.

Působením rituálu a symboliky se takto vytvářejí v podvědomí i ve vědomé sféře určité kladné vzory, schémata myšlení a jednání, a ta potom mohou pozitivně ovlivňovat jednání jednotlivců třeba v krizových situacích nebo dlouhodobě přetvářet vztahy k lidem, přírodě, kosmu a síle, jež je stvořila. Konkrétní obsah si však u těchto schémat vkládá každý jednotlivec sám, je v tomto směru svobodný, nezátížený nějakými dogmaty, jedná podle svého vnitřního založení a povahy.²⁴

V některých těchto „sešitech“ jsou vlepeny notové partie, převzaté převážně z tištěných Mozartových skladeb, je tedy zřejmé, že tyto úpravy prováděl bratr, který měl na starosti „sloup harmonie“.²⁵ Rituální sešity vznikaly přibližně v letech, kdy byl členem *HARMONIE* operní pěvec Desider Zador 1873–1931, barytonista angažovaný v operních souborech v Berlíně, Drážďanech a Budapešti. Jeho podíl na případné volbě hudebních vložek rituálu však nemůžeme doložit.

K nejstarším tiskům knihovny *HARMONIE* patří klasické dílo tzv. „zrádcovské literatury“ *L'ORDRE DES FRANS-MACONS TRAHÍ, ET LE SECRET DES MOPSES RÉVÉLÉ* vydané v Amsterdamu v roce 1745. Jedná se o protizednářskou literaturu, ve které jsou vyražena tzv. „zednářská tajemství“. Autorem knihy je abbé Gabriel Louis Calabre Pérau. Kniha obsahuje rytiny, na kterých je vyobrazena zednářská iniciace a plán tovaryšské a mistrovské lóže a lóže při povyšování do mistrovského stupně. Dalším starým tiskem jsou *Geschichte des Waiseninstituts zum heiligen Johann dem Täufer in Prag, von... Prag, verlegt auf Kosten einer Gesellschaft von Menschenfreunden*, vydané v roce 1785. Když následkem hladomoru v letech 1771 a 1772 vzrostl počet sirotků v zemi, Kašpar Heřman hrabě Kinigl, vůdčí osobnost svobodného zednářství v Čechách, pojal ideu obrátit se na bratry s hledáním pomoci osiřelým dětem. Budování sirotčince finančně podpořil majitel manufaktury na výrobu rukavic, hrabě Malvieux, který zajistil pro pětadvacet sirotků pohodlné bydlení a zaměstnával je ve své manufaktuře. K dětem docházel lékař a také je vyučovali známí umělci hudbě a kreslení. Od roku 1774 jejich výchovu vedl pozdější ředitel studií filozofických v Praze a gymnaziálních v Čechách, v roce 1783 rektor pražské univerzity, Karel Jindřich Seibt. Císařovna Marie Terezie, která nebyla zednářům příliš nakloněna, věnovala ústavu 4 000 zlatých. Protože v 19. století byla budova zbořena a na jejím místě byl postaven novorenesanční Schebkův palác, máme podobu centra zednářského života v Praze 18. století zachycenu alespoň na rytině zdobící titul této knihy. Za autora dějin pražského sirotčince je považován Ignác Cornova. O tom, že mezi zednáři zájem o pražský sirotčinec trval i potom, co byl ústav postátněn, svědčí i výroční zpráva ústavu za rok 1881, nalézající se v knihovně.

²² *Die Drei Ringe*, Reichenberg i. B., 1, 1925, Nr. 7/8, s. 123–127, 2, 1926, Nr. 10, s. 167–169, Tao-Teking und Freimaurerei III. 2, 1926, Nr. 11, s. 186–188.

²³ *Das Kunstblatt* (Hg. P. Westheim), Potsdam, 11, 1927, Nr. 4, s. 149–153.

²⁴ JANEŠ, Blahoslav. *Svobodné zednářství*. In Šťastná hodina II., sborník příspěvků ze semináře pořádaného ve dnech 23.–25. října 1995 ve Vranově nad Dyjí a na Buchlově společností Universalia a Památkovým ústavem v Brně ve spolupráci s Knihovnou Národního muzea, Praha 1996, s. 20.

²⁵ Příjímání rituál, rukopis, cca poč. 20. stol. Knihovna Národního muzea, Harmonie 61.

Cenným dokladem, který umožňuje nahlédnout do rituálů zednářských společností, je kniha *Signatstern*, ve které jsou otištěny poznámky a miscellanea z pozůstalosti jedné z nejvýznamnějších osobností německého zednářství druhé poloviny 18. století Christopha Wöllnera (1732–1800). Pro poznání svobodného zednářství 18. století je také cenný spis *CRATA REPOA Oder Einweihungen in der alten geheimen Gesellschaft der Egyptischen Priester* z roku 1785. Řádová legenda, která je obsahem spisu Crata Repoa, vycházela z pověsti, podle níž se stal prvním zednářským velmistrem nejstarší známý egyptský král Menes. Autory spisu jsou J. V. B. von Hymen a pruský důstojník Friedrich von Köppen, který v Německu založil řád „Afrických stavitelů“ inspirovaný egyptským zednářstvím, které po Evropě šířil proslulý Cagliostro. Dalším starým tiskem je práce rakouského filozofa Karla Leonharda Reinholda (1757–1823) *Freymaurerische Reise durch die Bayerschen Lande* vydaná v roce 1786 v Hamburku.

Převažující většina tisků z průběhu 19. a prvních desetiletí 20. století jsou příležitostné lóžové tisky. Jsou to sebrané „proslavy v řetězu“ (Kettensprüche), přípítky (toast), katechismy pro učně, seznamy členů, statuty tzv. nepolitických a dobročinných spolků, pod kterými byly lóže oficiálně registrovány, německé zednářské časopisy. Plodným zednářským autorem byl v tomto směru Gotthard Oswald Marbach (1810–1890), německý básník a docent filozofie v Lipsku. Zde také byl členem lóže *Balduin zur Linde*, navíc ale byl čestným členem dalších padesáti lóží! Ukázkou vyspělosti lóžové organizace v Německu je sborník *Logenarchiv ihre Anordnung und Einrichtung* vydaný v Lipsku v roce 1928 v zednářském nakladatelství Verlag des Vereins deutscher Freimaurer. Walter Dietel, Ernst Kretschmer a Paul Meissner zde podávají metodické rady, jak uspořádat rostoucí archivy lóží a velkolóží. V oblasti vytváření lóžových knihoven má podobnou zásluhu August Wolfstieg (1859–1923), autor rozsáhlé bibliografie zednářské literatury čítající okolo 70 000 položek. Jeho podobizna zdobí frontispice katalogu zednářské literatury nakladatelství Alfred Unger vydaného v roce 1928 v Berlíně. Poměrně málo je zastoupena francouzsky psaná zednářská literatura. Lze to snad vysvětlit postojem německých zednářů k prohrané světové válce. Atmosféru, která tam panovala, charakterizuje Jana Čechurová: „Žádná z osmi velkých Velkých Lóží tam působících se totiž v podstatě neodhodlala pěstovat mezinárodní styky. Veliká Lóže Zur Freundschaft, působící v Prusku, šla ještě dále, když roku 1931 sestavila pro své členy desatero, obsahující m.j. požadavky, jak neinvestovat v zahraničí, kapitál převést do Německa, nekupovat cizí výrobky... do ciziny jezdit maximálně jednou za tři roky...“²⁶ V Československé republice, kde vedle sebe fungovaly dvě národnostně odlišné obediencie, se nakonec podařilo najít cestu zednářské tolerance a němečtí a čeští zednáři se pomalu, ale jistě sblížovali.²⁷ Tato aktivita vyústila dne 26. 4. 1934 do přijetí Konkordátní smlouvy mezi *Národní Velkou lóží Československou* a *Velkou lóží Lessing zu den drei Ringen*. V knihovně *HARMONIE* se tedy nachází drobné české lóžové zednářské tisky, často i s věnováním autorů. Za všechny tyto bohemikální maso-

nica uvedme obrazovou publikaci Václava Rytíře *Ex libris svobodných zednářů a jiných tajných společností* z roku 1931. Publikace byla vydána ve 150 nečíslovaných výtiscích a obsahuje mimo jiné exlibris jednoho z předních badatelů o svobodném zednářství Jiřího Sedmíka.

Seznam použité literatury:

- Allgemeines Handbuch der Freimaurerei, Dritte, völlig umgearbeitet... Auflage von Lenning's Encyklopädie der Freimaurerei. Erster Band, Leipzig 1900.*
- ANGERER, Birgit. Řezno na přelomu 18. a 19. století – od města říšských sněmů k bavorskému krajskému městu. In *Kašpar M. hrabě Sternberg, přírodovědec a zakladatel Národního muzea*, Praha 1998.
- ANTONÍN, Luboš. Kašpar M. Sternberg a role svobodného zednářství v utváření středoevropské společnosti pozdního osvícenství, *Muzejní a vlastivědná práce 37. Časopis společnosti přátel starožitností*. Roč. 107, č. 3 (1999), s. 142–154.
- ANTONÍN, Luboš. *Moudrost, síla, krása. Zednářské tisky ze zámeckých knihoven České republiky*. Praha: Národní knihovna ČR, 2003.
- BRUEGEL, Ludwig. Aus den Fruehzeit der oesterreichen Freimaurerei. 1848 bis 1869. In *Die Gegenwartsmaureri. Festschrift der Grossloge von Wien anlaesslich des zehnjährigen Jubilaeums am 8. september 1928, herausgegeben von Eugen Lennhoff*, Wien: Verlag der Wiener Freimaurer-Zeitung, 1928.
- Catalogus bibliothecae Bornianae, publica auctione vendetur die 10 Novembris 1791. Mane ab hora 9. a 12., a meridie 3. ad 6. In der Spiegelgasse vom Versatzamtsgebäude über Nr. 1368 die Stiege rechts im ersten Stock. Viennae MDCCCLXXXI.*
- ČECHUROVÁ, Jana. *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*. Praha: Libri, 2002.
- ČECHUROVÁ, Jana. Kontakty českých a německých zednářů v meziválečném Československu. In: *Svobodní zednáři v jižních Čechách...*, eds. Helena Stejskalová, Miroslav Procházka, Patrik Červák, České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2015.
- ČERNÝ, Karel. Die Freimaurerbibliothek der Loge „Harmonia“. In *Quatuor coronati berichte. Čeští bratři bojovali proti nacistům. Heft nr. 15 (1995)*, Wien 1995.
- Feier des 25jährigen Bestandes des Br.-Kreiβes „Harmonie“ in Prag: abgehalten am 24. März 1895.*
- GROLIG, M. *Die Freimaurer Bibliothek in der Maehrischen Landesbibliothek in Bruenn*. Wien 1908.
- JAHN, Christian Friedrich Augustin. *Sammt Genossen bitten um gnaedigste Bewilligung zur Reactivirung der fruheren Prager Freimaurerloge „Zur Wahrheit und Einigkeit“*. Prag: Heinrich 1870.
- JANEŠ, Blahoslav. Svobodné zednářství. In *Šťastná hodina II.*, sborník příspěvků ze semináře pořádaného ve dnech 23.–25. října 1995 ve Vranově nad Dyjí a na Buchlově společnosti Universalia a Památkovým ústavem v Brně ve spolupráci s Knihovnou Národního muzea. Praha, 1996, s. 20.

²⁶ ČECHUROVÁ, Jana. Kontakty českých a německých zednářů v meziválečném Československu. In *Svobodní zednáři v jižních Čechách...*, eds. Helena Stejskalová, Miroslav Procházka, Patrik Červák, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2015, s. 18.

²⁷ ČECHUROVÁ, Jana. *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*. Praha: Libri 2002, s. 277.

NOVOTNÝ, Miloslav. *Knihovna Národního musea 1818–1948*. Praha 1949.

PODŠKUBKA, Jan. *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*. Praha: Národní knihovna ČR 2004.

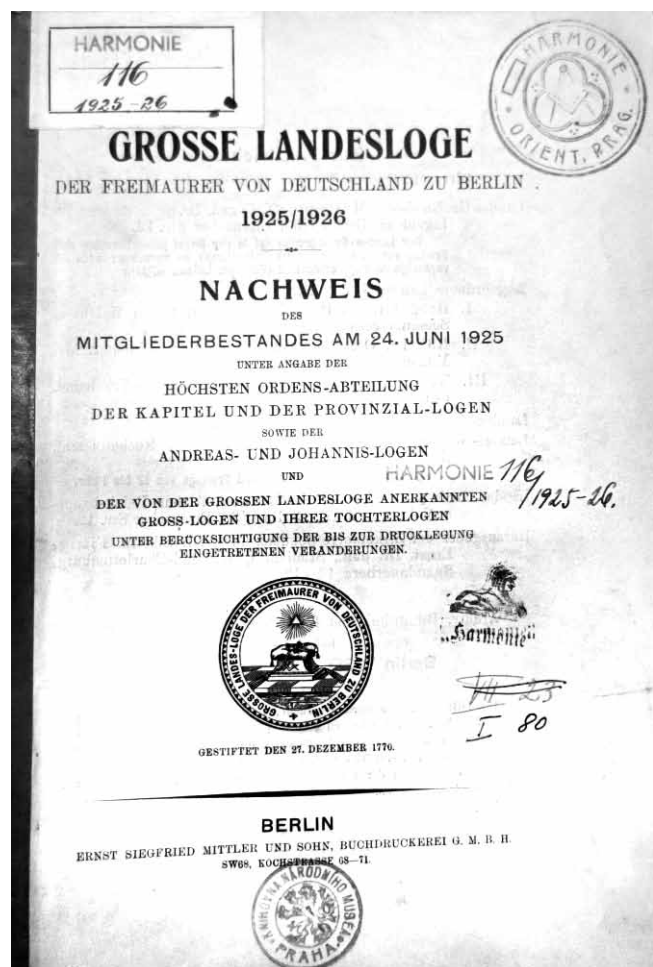
VOLF, Josef. *Küniglové a jejich knihovna. Český bibliofil*, 1933.

VOLF, Josef. *Pokusy o obnovení svobodného zednářství v Čechách v letech 1848–1914. (Comment on s'essay-*

ait á restaurer la franc-maçonnerie dans la Bohême en 1848–1914). Praha: Královská česká společnost nauk 1934.

VOLF, Josef. *Přehled svob. Zednářství v Čechách od roku 1848 až do převratu. Česká revue XIV/ 1921.*

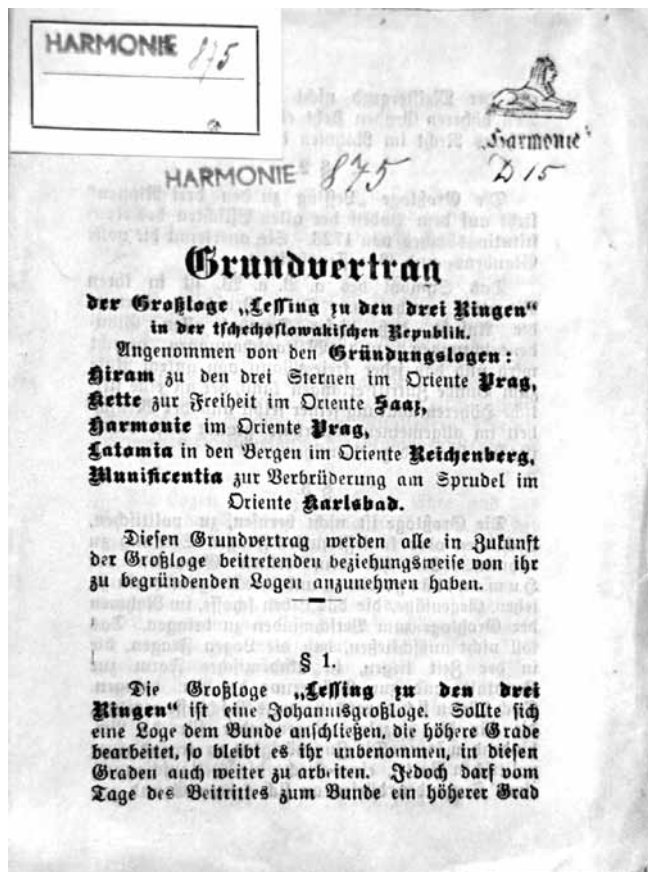
VOLF, Josef. *Zednářské tisky v Čechách v XVIII. a XX. století. Typografia 36, 1929.*

Výroční zpráva velké lóže Německa v Berlíně z let 1925/1926
Knihovna NM, fong HARMONIE, sg. 116. Foto Eva Lachmanová

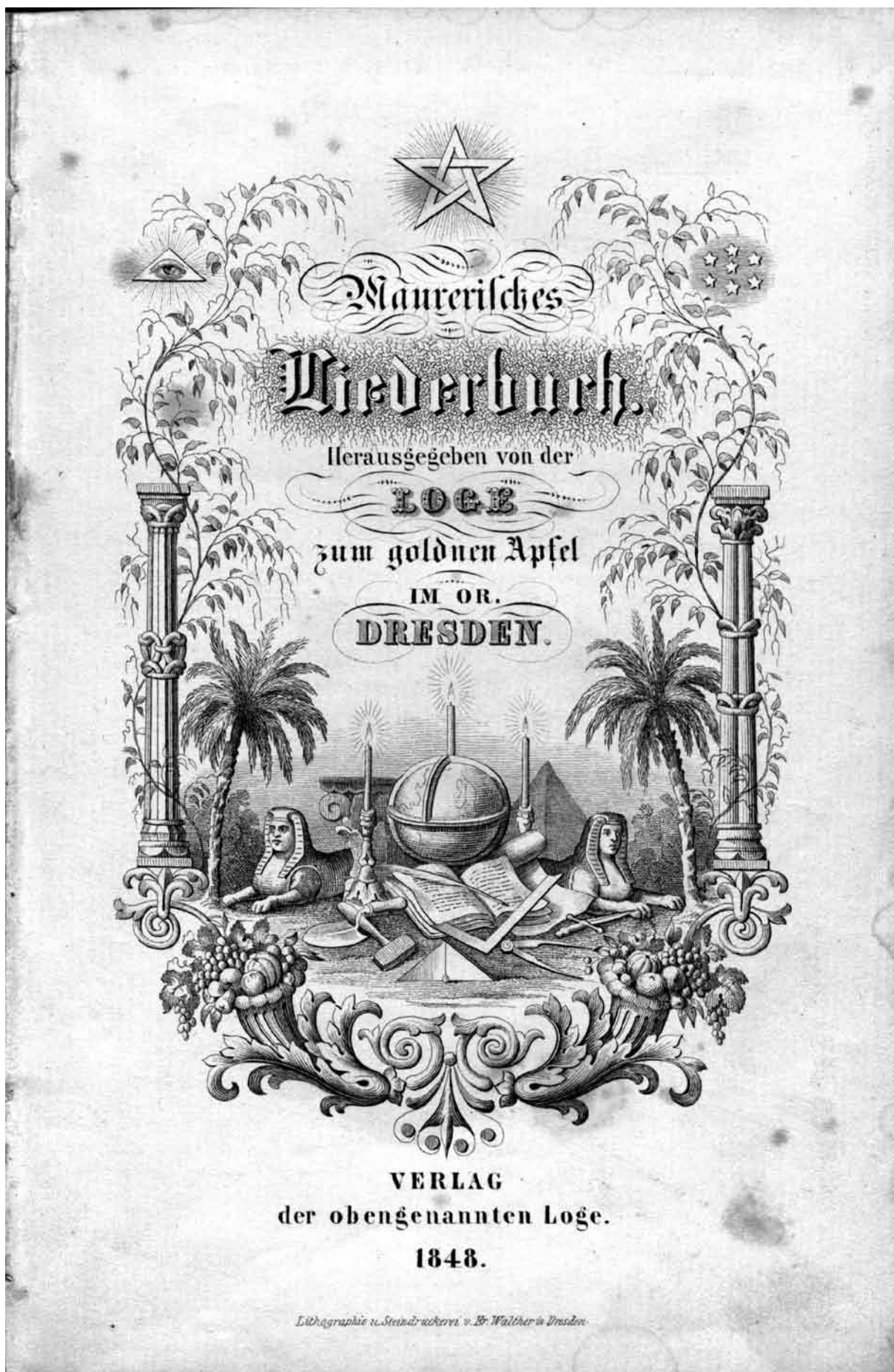
Autorem *Freimaurerische Weltgeschäftsstelle* je švýcarský esperantista a zednář Eduard Quartier-laTente (1855–1925)
Na obálce vlastnický vpisec pražského obchodníka Oscara Sterna. Knihovna NM, fong HARMONIE sg. 76. Foto Eva Lachmanová

Dohoda o založení velkolóže Lessing zu den drei Ringen.
Knihovna NM, fond HARMONIE, sg. 875. Foto Eva
Lachmanová

Exlibris Oscara Sterna. Foto Eva Lachmanová

Zednářský sborník drážďanské lóže Zum goldnen Apfel z roku 1848. Knihovna NM, fond HARMONIE, Sg. 457. Foto Jakub Hobža